

Wojciech Mrozowicz

ORCID: 0000-0002-4407-0698

Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego

„ILLE EST NOBILISSIMUS...”
O SZLACHETNOŚCI KRÓLA WĘGIER KAROLA ROBERTA,
JEGO MAŁŻONKI ELŻBIETY ŁOKIETKÓWNEJ
I ICH BUDZIŃSKIEGO OTOCZENIA

„Ille est nobilissimus...”
**On the nobility of King Charles Robert of Hungary,
his wife Elisabeth of Poland and their Buda entourage**

Summary: The article characterizes a hitherto unissued speech of the incipit *Medicus est Deus in terris*, known from the only manuscript transmission in a co-dex from the library of the Canons Regular of St. Augustine in Żagań (Germ. Sagan). The transmission dates to 1384, but the time of the speech's composition is earlier. It can be traced to 1320-1342, and the author remains unknown. He is distinguished by his erudition in philosophy, theology, astrology, law, medicine. In his views reflected in his speech, the influence of Neoplatonic, but also Aristotelian thought is clear. Syllogisms are used in scholastic argument. Original acrostics and anagrams are numerous. One of the main threads of the speech is to demonstrate the nobility of King Charles Robert of Hungary and his wife Elisabeth of Poland, as well as the vicar of Buda John, and by this means prove that the townsfolk of Buda are also noble. This thread, which is an interesting contribution to the 14th-century discourse on nobility, is given special attention in the article.

Keywords: medieval manuscripts speech, scholasticism, syllogism, nobility, Hungary, Buda, Charles Robert of Angevin, Elisabeth of Poland

Słowa kluczowe: rękopisy średniowieczne mowa, scholastyka, sylogizm, szlachectwo, Węgry, Buda, Karol Robert andegaweński, Elżbieta Łokietkówna

1. Uwagi wprowadzające

W jednym ze średniowiecznych rękopisów wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, pochodzącym z klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu, znajduje się interesująca mowa, opatrzona dwoma tytułami o przeciwstawnej wymowie: *Sermo, quod Deus sit medicus* oraz *Sermo, qui dicitur Medicus est Deus in terris*, a rozpoczynająca się od słów: „*Medicus est Deus in terris. Istam propositionem scribit commentator auctoritate Platonis in libro De Fedone...*”¹. Mowa ta jest bliżej nieznaną. Wzmiankę na jej temat zawiera jedynie niemiecki wykaz rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu z 1939 r.²

W rękopisie wrocławskim, który jest datowany na 1384 r., znajduje się jej kopia, spisana zapewne przez Mikołaja z Oleśnicy zwanego Kunsrewter, kopistę, który zdradził swoją tożsamość w kolofonie jednego z dalszych tekstów zamieszczonych w kodeksie³. Spod ręki tegoż, skądinąd nieznanego, Mikołaja wyszły prawie wszystkie teksty trzeciej części kodeksu⁴. Sporządzona przez niego kopia mowy *Medicus est Deus* nie jest bezbłędna. Przeciwnie, obciążają ją stosunkowo liczne potknięcia, z których tylko część została poprawiona przez samego kopistę. Charakter skorygowanych błędów każe sądzić, że nie w pełni rozumiał

¹ Ms. BUWr I F 133 (dalej: *Sag*), f. 171va–179va. Oba przytoczone tytuły znajdują się na górnym marginesie i zostały naniesione później niż właściwy tekst mowy. Pierwszy z nich został wpisany ręką drugiej połowy XV w., drugi pochodzi z XVIII w.

Bardzo dziękuję PT. Panom Jerzemu Kaliszukowi, Andrzejowi Łosiowi i Lesławowi Spychale za inspirujące rozmowy, które nie pozostały bez wpływu na kształt niniejszej publikacji.

Wszystkie przytaczane cytaty pochodzą z przygotowywanego przeze mnie wydania mowy, podobnie jak wprowadzane w nich wyróżnienia (pogrubienia).

² *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, t. 1, Leipzig 1938 (Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich, t. 1), s. 141. Kopia cyfrowa rękopisu: Biblioteka Cyfrowa UWr (<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/21372>).

³ *Sag*, f. 204vb: „*Explicit Ydilon super decretum. Et est Ydilon ydem, quod plana veritas. Per manus Nicolai de Olsnicz, dictus Kunsrewter, in octuagesimo quarto anno [1384] completus est*”.

⁴ Kodeks *Sag* został spisany na papierze, jest formatu *in folio*, jego oprawa, deski obciążone skórą, jest średniowieczna. Papier badanej części kodeksu jest datowany na 1375 r. (zob. Wasserzeichen-Informationssystem, permalink IT5235-PO-22744, dostęp: 30.10.2024). Kodeks liczy 211 kart, które dzieli się na trzy części: I (f. 1ra–116rb: S. Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 52–68; f. 116va–117vb: Hugo de S. Victore, *Explanatio in Canticum Beatae Mariae*; do f. 120 czyste), II (f. 121ra–161rb: 33 *Sermones de sanctissima Eucharistia*; f. 161rb–163rb: Eucherius Lugdunensis, *De formulis spiritualis intelligentiae*; f. 163rb–167vb: Ps.–Augustinus, *Manuale* – fragmenty; f. 168 czyste), III (f. 169ra–vb: Guillelmus de S. Amore (?), *Insurgent gentes*; f. 170ra–171rb: Petrus de Ceffona, *Epistola Luciferi*; f. 171va–179va: *Sermo Medicus est Deus in terris*; f. 179va–204vb: *Breviarium Decreti*; f. 205ra–215rb: Ioannes de Ehenheim, *Aureum confessorium*; f. 215rb–vb: *Breviarium Decreti* – excerpt). Ręką Mikołaja z Oleśnicy zostały spisane: prorocstwo atrybuowane Wilhelmowi de S. Amore, *Epistola Luciferi* Piotra de Ceffona, omawiana tu mowa (zob. przyp. 1), *Breviarium Decreti* (f. 179va–204vb) i wyciąg z tegoż *Breviarium* (f. 215rb–vb). Kompletny opis rękopisu zostanie opublikowany w katalogu rękopisów średniowiecznych ze zbiorów biblioteki zagańskich kanoników regularnych.

on kopiowany tekst, z czego mogą wynikać pewne błędy przekazu, widoczne zwłaszcza tam, gdzie wcześniej sygnalizowany był odmienny sens wypowiedzi.

2. Autor mowy

Autor mowy pozostaje anonimowy (w dalszym ciągu określam go: AA), jakkolwiek zawarte są w niej informacje pozwalające na fragmentaryczną rekonstrukcję jego drogi życiowej. Jak można sądzić, jego macierzystym językiem była niemieczyzna, skoro w jednej ze swoich wypowiedzi przywoływał przysłowie niemieckie („Eynis bidermannes erbe leit in aller werlde landen”⁵). Nie można wykluczyć jego przynależności do stanu duchownego⁶, a jeśli tak, to pewnie do któregoś z zakonów. Na myśl przychodzi zakon franciszkański, skoro AA silnie podkreślał swoje uczestnictwo („me presente, existente”) w wydarzeniach w ówczesnej stolicy świata chrześcijańskiego Awinionie, gdzie w obecności papieża i kardynałów jeden z braci mniejszych (*quidam minor*)⁷, może Wilhelm Ockham w latach dwudziestych XIV w.⁸, prezentował swoje poglądy na temat natury ludzkiej porównywanej z naturą aniołów.

Można przypuszczać, że AA był uczonym, który przybył na Węgry za rządów parokrotnie wspomnianego w tekście króla Karola Roberta (1308–1342)⁹. Ten przedział czasowy można jeszcze zawęzić, wiadomo bowiem dzięki informacjom z samej mowy, że wtedy królewską małżonką była Elżbieta (1305–1380), córka polskiego króla Władysława Łokietka¹⁰. Karol Robert poślubił ją w 1320 r.¹¹, a za-

⁵ *Sag*, f. 173ra. Na temat tego przysłowia zob. *Thesaurus proverbiorum medii aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*, t. 7, Berlin–New York 1998, s. 265.

⁶ Może to któryś z wędrownych, nietolerowanych przez Kościół duchownych. Na ich temat w kontekście polskim zob. np. K. Nasiłowski, *Samowolne migracje kleru w świetle polskiego prawa kościelnego przed soborem trydenckim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1959, t. 11, nr 1, s. 9–49; B. Wojciechowska, *Duchowni włóczędzy w świetle ustawodawstwa synodalnego metropolii gnieźnieńskiej*, [w:] *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 53–67.

⁷ *Sag*, f. 174rb. Wątek franciszkański pojawia się tylko w jednym miejscu mowy AA. Wątek mniszy wystąpi przed końcem mowy, kiedy padnie pytanie: „Nonne monachi sunt fundamentum fidei?” wraz z odpowiedzią, że są oni „fundamentum accessorium” (f. 179ra).

⁸ *Sag*, f. 174rb. Wilhelm Ockham przebywał w Awinionie od 1324 do słynnej ucieczki w 1328 r. wraz z innymi teologami franciszkańskimi, m.in. Michałem z Cesseny, zob. np. *The Cambridge Companion to Ockham*, red. P. V. Spade, Cambridge 1999 (Cambridge Companions to Philosophy), s. 3, 24–26.

⁹ Podstawowe informacje o Karolu Robercie zob. S. A. Sroka, *Genealogia Andegawenów węgierskich*, Kraków 2015, s. 12–32.

¹⁰ Informacje genealogiczne o Elżbiecie zob. K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 2001 (Biblioteka Genealogiczna, t. 3), s. 156–159; zob. też S. A. Sroka, *Elżbieta Łokietkówna*, Bydgoszcz 2000.

¹¹ O małżeństwie Elżbiety z Karolem Robertem zob. W. Kozłowski, *The Origins of the 1320 Angevin-Piast Dynastic Marriage*, „Studia z Dziejów Średniowiecza” 2016, t. 20, s. 41–57.

tem jako czas pobytu AA na Węgrzech w grę mógłby wchodzić okres między 1320 a 1342 r. Zatrzymał się on w stołecznej Budzie, gdzie mowa miała być wygłoszona. Świadczy o tym zawarte w mowie pytanie mówiące o jego przybyciu do Budy¹², a także zwrot pod adresem mieszczan budzińskich („vos cives Budenses”, f. 175rb), ponadto parokrotne wzmiankowanie ich (f. 175rb, 177vb, 178rb) oraz tamtejszego plebana Jana (f. 178rb: „pastor Ecclesie Budensis ... Johannes”).

Zanim AA przybył na Węgry, miał wiele podróżować odwiedzając – poza wspomnianym papieskim Awinionem – liczne znaczące dwory dostojników duchownych i świeckich (f. 172vb: „tu fuisti multis curiis principum tam spiritualium, quam secularium”). Mimo to próbował zatrzymać się w węgierskiej stolicy Budzie. Pytany, dlaczego wybrał akurat to miasto, omijając inne lepsze i gorsze, odpowiadał pochlebco, że ściągnęła go „sława i szlachectwo” obywateli, aby móc radośnie obserwować ich chwalebłą i szczęśliwą obecność¹³. Z mowy nie wynika jednak, czy i na jak długo pozostał w Budzie.

Z całą pewnością AA szczyił się solidnym wykształceniem. Mógł on zdobywać wiedzę na uniwersytecie w Bolonii, co zdaje się potwierdzać wzmianka o tamtejszej szkole prawnej, gdzie na ścianie miał się znajdować napis: „in scolis iuristarum Bononie scribitur in parietibus, quod nichil valet Bononie fuisse, nisi bene profecisse”¹⁴. Jeśli jednak tam nie studiował, to w świetle tej wzmianki bolońska uczelnia prawnicza cieszyła się w jego oczach autorytetem. W każdym razie o sobie mówi *mistrz* (*magister*), zna też podstawowe zbiory prawa kanonicznego, o czym świadczy przytaczanie konkretnych przepisów prawnych.

Erudycja tego AA z zakresu astronomii i astrologii, medycyny czy filozofii i teologii, jak też znajomość retoryki, wywiera duże wrażenie. Kiedy pisze: „quia nos astronomi in astronomia invenimus...” (f. 176va), zalicza sam siebie do astronomów. Mogą to potwierdzać dowody znajomości ciał niebieskich i ich wpływu na życie ludzi, jak świadczą przytoczone charakterystyki układu ciał niebieskich w momencie narodzin węgierskiego króla i królowej. Ale też z całej mowy przebiega znajomość medycyny, zarówno autorytetów medycznych, np. Galena czy Awicenny, jak i pewnych szczegółów anatomii człowieka. Wiedział również na czym polega teoria czterech temperamentów (tzw. humorów), którą potrafił połączyć ze znakami zodiaku (f. 175ra). Próbował też AA odwoływać się do wiadomości historycznych, jednak jego wiedza w tym zakresie w odniesieniu do Węgier i wybranych państw Europy Środkowej, w tym Polski, rozmią się tak ze średniowieczną

¹² *Sag*, f. 172vb: „Quare tu specialiter venisti ad istam civitatem Budessem, non mansisti in aliis optimis civitatibus?”

¹³ *Sag*, f. 173vb: „propter [...] civium presentis civitatis famositatem ac nobilitatem”.

¹⁴ *Sag*, f. 177va. Może to trawestacja średniowiecznej sentencji, znanej m.in. z Dekretu Gracjana (powstałego przeciw w Bolonii): „Non Ierosolimis fuisse, sed Ierosolimis bene vixisse laudandum est”, por. *Decretum Gratiani*, C. 12 q. 2 c. 71.

tradycją historiograficzną, jak i współczesną wiedzą¹⁵. AA posiadał także pewne doświadczenia w nauczaniu szkolnym, co zdradza wzmianka w wywodzie, jak można sądzić, mimowolnie adresowana do nieprzedstawionych uczniów: „quod vos scolares debetis notare differenciam...” (f. 175va). Innym razem cytował wiersze znane w szkole („versus, quos habent pueri in scolis”, f. 172vb).

O erudycji AA świadczy również odwołania do licznych autorów klasycznych i średniowiecznych¹⁶. Pojawiają się jednak czasem wątpliwości co do wiarygodności tych odwołań, np. wskazał AA jako źródło cytatu *Metamorfozy* Owidiusza, tymczasem pochodzi on z *Fasti*¹⁷. Bywa, że ograniczał się tylko do stwierdzenia, że jakaś myśl pochodzi od nieznanego autora („confirmat occultus per istum versum”, f. 172vb). Ale zdarza się też, że wskazówki prowadzą na manowce, jak wynika z zakończonych niepowodzeniem prób odnalezienia cytowanych fragmentów rzekomo pochodzących z *De planctu naturae* Alana z Lille (f. 173rb) czy z trzeciego listu Horacego (f. 178va).

Trudno jednoznacznie zakwalifikować poglądy AA. Z jednej strony nie budzi wątpliwości jego skłonność ku popularnej w kręgu średniowiecznej scholastyki myśli neoplatońskiej. Wynika to nie tylko z parokrotnego odwołania się do autoritetu Platona poprzez nawiązywanie do jego dialogów czy też do innych myślicieli starożytnych i średniowiecznych, dla których myśl platońska była inspiracją, jak Seneka, św. Augustyn czy św. Tomasz. Trzykrotnie wskazywany jest *Fedon* (f. 171va, 179va), utwór o tyle istotny, że podejmuje problem nieśmiertelności duszy¹⁸, a raz jeden zapewne *Menon* (w rękopisie *Mennol.*, f. 173rb), koncentru-

¹⁵ Zob. w dalszym ciągu p. 6.1.3.

¹⁶ Wzmiankowani są następujący autorzy bądź tylko dzieła: Platon (*Phaedo*, *Menon*), Pitagoras, Arystoteles (*Methaphisica*, *Phisica*, *Posteriora*, *De anima*, *De caelo et mundo*, *De longitudine et brevitate vitae*, *Ethicorum*, *De partibus animalium*, *De generatione animalium*, *Topica*, *Elementa*, *Politica*, *Elenchorum*), Ptolemeusz (*Centiloquium*), Hermes, (Ps.-)Galen (*De ingenio sanitatis*, *De duodecim portis naturae*), Tulliusz (Cyceron?, *Rethorica*), Seneka (*De prudentia*, *Ad Lucillum*), Owidiusz (*Metamorphoseon*, właśc. *Fasti*), Horacy (*Epistula* 3.?), Anaksogaras, Atanazy, św. Augustyn (*De Trinitate*, *De summo bono*), Azachal, Albumazar (*De floribus signorum*), komentator Ptolemeusza Hali, Mesalach (Messahalla), Eustacjusz, Raban Maur (*De proprietatibus humanorum*), Boecjusz (*De consolatione philosophiae*), Ps.-Boecjusz (*Disciplina scholarium*), Izydor z Sewilli, Awicenna, Serapion (*Simplicia*), św. Bernard, św. Tomasz z Akwinu (*Prima primae*, ale też tajemnicza *Quarta quartae*), Hugo Ripelin ze Strasburga (*Compendium theologiae veritatis*), Alanus ab Insulis (*Anticlaudianus*, *De planctu naturae*), Idzi Rzymianin (*De regimine*), Piotr Hiszpan, Eberhardus Bethuniensis (*Graecismus*), *Romans o Aleksandrze*, *Gesta Romanorum*, zbiory prawa kanonicznego (*Decretum Gratiani*, *Liber Sextus Decretalium*), *Biblia* (m.in. ewangelie, listy św. Pawła).

¹⁷ *Sag*, f. 173ra: „Dicit Ouidius in libro *Methamo[r]phoseos*: Omne solum forte [r.: forti] patria est, ut piscibus equor et volucris quicquid in orbe patet”, zob. Ovid, *Fasti*, wyd. i tłum. J. G. Frazer, rewid. G. P. Goold, Cambridge-London 21989 (Ovid in Six Volumes, t. 5), lib. 1, v. 493).

¹⁸ AA mógł skorzystać z łacińskiego przekładu *Fedona*, który sporządził Henricus Aristippus około połowy XII w., zob. E. Rubino, *Henricus Aristippus*, [w:] *Compendium auctorum Medii Aevi (500–1500)*, t. 5, Firenze 2017, s. 339.

jący uwagę na problemie natury cnót¹⁹. Przez mowę AA przewijają się charakterystyczne neoplatonickie koncepcje, jak choćby idea duszy, której źródłem jest Bóg, czy rozróżnienie czasu doczesnego od wieczności²⁰. Z drugiej strony nie przeszkadzało to autorowi mowy w częstym sięganiu do myśli arystotelejskiej²¹ czy do licznych autorów chrześcijańskich późnej starożytności i średniowiecza.

3. Charakter mowy

Mowa przypomina dysputę akademicką *de quolibet*²², nie można jednak pozbyc się wrażenia, że ma ona charakter jakiegoś retorycznego ćwiczenia czy próby, miejscami żartobliwej, przy tym niezwiązanej z jakimś konkretnym środowiskiem akademickim. Nie wiadomo na przykład, na ile poważnie należy odbierać anegdotę, podobno zaczerpniętą z *De disciplina scoliarum* Ps.-Boecjusza²³, o Jowinie i jego żonie, która nie chciała podać mężowi sera. Zrobiła to dopiero, zresztą z wielkim krzykiem („alta voce clamans”), gdy ten podwinął jej suknie i posadził ją „nudo ano” na rozżarzonych węglach. W podobny sposób pleban budziński Jan miał zmuszać zatwardziałych grzeszników poprzez nałożone na nich palące pokuty („penitencias ardentis”), by również wielkim krzykiem wyrzekli się grzechów (f. 178va).

Na taki charakter mowy może też wskazywać choćby fikcyjny dialog poświęcony czasowi jej trwania. Rozpoczyna go pytanie: „Jak długo chcesz ciągnąć swoją mowę?”, na co AA odpowiada, że chciałby ją skończyć na trzeci dzień. Pytający na to: „Trzeciego dnia mnie nie będzie, dlatego chętnie [już teraz] chciałbym wysłuchać zakończenia i poznać użyteczność prezentowanego autorytetu”²⁴. AA nie wprost, ale jednak odmawia, samo zaś pytanie traktuje jako pretekst do

¹⁹ W tekście określony jako *Menologion*. O przekładzie łacińskim *Menona* pióra Henricusa Aristippusa z około połowy XII w., zob. *ibidem*, s. 338.

²⁰ Zob. np. S. Gersh, *Middle Platonism and Neoplatonism*, vol. 1: *The Latin Tradition*, Notre Dame 1986 (Publications in Medieval Studies, t. 23/1), s. 1–26.

²¹ Poglądy Arystotelesa są przytaczane przeszło 20-krotnie, raz bezpośrednio pod jego imieniem i wskazaniem dzieła, innym razem wystarczało tylko określenie *Philosophus*. Wykaz wykorzystanych dzieł Arystotelesa, łącznie 15, zob. przyp. 16.

²² O dysputach kwodlibetalnych w średniowieczu zob. zwłaszcza: M. Teeuwen, *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*, Turnhout 2003 (Études sur le Vocabulaire Intellectuel du Moyen Âge, t. 10), s. 326–328 (s.v.: *quodlibet*, *quodlibetalis*, *quodlibetarius*, *quodlibeticus*); J. F. Wippel, *Quodlibetal Questions, Chiefly in Theology Faculties*, w: B. C. Bazan, G. Franssen, D. Jacquart, J. W. Wippel, *Les questions disputées et les questions quodlibétiques*, Turnhout 1985 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 44–45), s. 151–222.

²³ Anegdoty tej nie udało się odnaleźć w tym dziele, zob. Pseudo-Boèce, *De disciplina scoliarum*, wyd. O. Weijers, (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, t. 12), Leiden–Köln 1976.

²⁴ *Sag*, f. 171va: „Et tu dices: «Quam diu vis tu tuum sermonem prorogare?» Respondeo, quod «tercia die volo ipsum consummare». Et tu dicis: «Tercia die forte non possum esse presens, ideo libenter vellem audire finem et utilitatem presentis auctoritatis»”.

sentencjonalnej, najeżonej odwołaniami do wielkich myślicieli, wypowiedzi, bo przecież konkluzja wynika z porządku wywodu i znajomości przesłanek, bo gdzie jest porządek, tam jest wcześniej i potem, a w konkluzji ważniejsza jest natura, to jest treść wynikająca z przesłanek, niż czas. Dziwne wydaje się zakończenie mowy, kiedy AA zainteresowanych dalszym ciągiem wywodu odsyła do jego wcześniejszych partii („Alia, que sequuntur, vide in precedentibus”, f. 179va).

4. Zabawa słowem i sylogizmy

Ciekawe są ponadto występujące w mowie zabawy słowne. Należą do nich akrostychy znaczeniowe, jak te konstruowane na imionach węgierskiej pary królewskiej – króla Karola (Roberta), królowej Elżbiety Łokietkównej, nazwie Węgier, oraz anagramy związane z imieniem króla Karola i funkcją plebana budzińskiego Jana²⁵. Do tego rodzaju zabaw należy wykorzystywanie wyrazów podobnych brzmieniowo, jednak o odmiennym znaczeniu wraz z komentarzem podkreślającym różnicę („Nota, quod differencia est inter antimonium et antinominus”, f. 178va), oraz etymologizowanie. W tym kontekście warto odnotować również przykład połączenia etymologizowania z akrostychem znaczeniowym („cum etimoloizatur Deus, sic dicitur litteraliter, quod **D**eus est vera sapiencia”, f. 176rb).

AA do swojej mowy wprowadza sylogizmy. W późniejszym średniowieczu stały się one szczególnie popularne w myśleniu scholastycznym²⁶. Na sylogizmie zasada się cały wywód: lekarz jest Bogiem na ziemi – Bóg sam z siebie i przed wszystkim powinien być czczony i jeśli ktoś temu zaprzecza, wówczas może być wykazane, że skoro wszystko to, co raz jeden jest konieczne i z tego powodu jest czczone, zatem to, co zawsze jest konieczne, czczone jest najbardziej. Jeśli lekarz jest czczony, ponieważ raz jeden okazał się przydatny, Bóg zatem, który zawsze jest konieczny, czczony jest najbardziej²⁷. W wymyślanym dialogu adwersarz wyraził wątpliwość, właściwie zarzucając AA poglądy heretyckie: „Mistrzu, mówisz słowa dziwaczne, które przeczą tak tobie, jak prawdzie [...], ponieważ mówisz, że jesteś Bogiem, jest to niegodziwe, skoro mówisz, że lekarz jest Bogiem na ziemi, lecz przecież jesteś lekarzem, jesteś więc Bogiem na ziemi,

²⁵ Nawiążę jeszcze do nich w dalszym ciągu, zob. p. 6.1 i 6.3.

²⁶ Zob. np. J. Pinborg, *Topik und Syllogistik im Mittelalter*, [w:] «*Sapienter ordinare*». *Festgabe für Erich Kleineidam*, red. F. Hoffmann, L. Scheffczyk, K. Feiereis, Leipzig 1969 (Erfurter theologische Studien, t. 24), s. 157–178.

²⁷ *Sag*, f. 171va–vb: „Deus primo et per se ac principaliter sit honorandus et si aliquis hoc negaret, tunc sic probari posset omne illud, quod ad unum tempus est necessarium et propter hoc est honorandum, ergo illud, quod omni tempore est necessarium, est maxime honorandum. Sed medicus ad unum tempus est necessarius et si propter hoc honoratur, ergo Deus, qui omni tempore est necessarius, maxime honoratur”.

co jest niemożliwe, bo nikt nie może upodobnić się do Boga²⁸. Na ten zarzut AA znalazł odpowiedź, dzięki autorytetom z Platona i Seneki, dochodząc do konkluzji: „Lekarz jest Bogiem na ziemi, lecz Bóg jest czczony wszędzie i zawsze, a zatem i lekarz²⁹”.

5. AA na Węgrzech. Dyskurs o szlachectwie

AA wplótł do wywodu obszerny wątek poświęcony swojemu przybyciu na Węgry. Zwraca w nim szczególną uwagę podkreślanie szlachetności miejsca, a zwłaszcza zastanych tam osób. Być może to nawiązanie do chętnie podejmowanego w średniowieczu dyskursu na temat szlachectwa. Szczególnie często dyskutowana kwestia to: na ile o szlachectwie decyduje urodzenie, a na ile cnoty³⁰. Tym niemniej nie da się uniknąć wrażenia przypochlebiania się ewentualnym gospodarzom, to jest, jak ich określa AA: „istius civitatis [Budae] nobilissimis civibus” (f. 172ra). Wrażenie to pogłębiają wypowiedzi w rodzaju: „dico, quod veni propter istorum virorum, scilicet civium presentis civitatis [Budae], famositatem ac nobilitatem, ut possem eorum presenciam, gloriosam ac felicem, ylariter videre” (f. 173vb). Celem przybycia do Budy mogło być jednak znalezienie zajęcia związanego z utrzymaniem zdrowia przez jej mieszkańców. O takim celu zdaje się zaświadczać np. pytanie z domniemanego dialogu włączonego do mowy: „Quomodo vis eos [cives] in sanitate conservare” (f. 173vb) czy też deklarowana troska o ich byt: „Cum vos cives Budenses sitis nobilissimi ac felicissimi, ideo vos maxime debeo in esse conservare” (f. 175rb).

6. Szczęśliwość mieszczan budzińskich i ich szlachetność

Najwięcej miejsca w swoim wywodzie poświęcił AA rozważaniom na temat szczęśliwości mieszczan budzińskich i jej przyczyn i to właśnie na nich skupię się w dalszym przedstawianiu mowy. AA wyszedł od autorytetu, który przypisał Ary-

²⁸ *Sag*, f. 179rb: „Magister, vos dicitis verba mirabilia, vobis et veritati contraria [...], quia vos dicitis, vos esse Deum, quod est nephas dicere, cum dicitis, quod medicus est Deus in terris, sed vos estis medicus, ergo estis Deus in terris, quod est impossibile, quia nullus potest se assimilare Deo”.

²⁹ *Sag*, f. 179va: „Medicus est Deus in terris, sed Deus ubique et semper honoratur, ergo et medicus”.

³⁰ W sprawie tego dyskursu zob. np.: K. Schreiner, *«De nobilitate». Begriff, Ethos und Selbstverständnis des Adels im Spiegel spätmittelalterlicher Adelstraktate*, Tübingen 1968 (praca niewydana, dostępna on-line: <https://pub.uni-bielefeld.de/record/2953758#fileDetails>, dostęp: 30.10.2024); V. Honnemann, *Aspekte des «Tugendadels» im europäischen Spätmittelalter*, [w:] *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit. Symposium Wolfenbüttel*, wyd. L. Grenzmann, K. Stackmann, Stuttgart 1981, s. 274–286; F. P. Knapp, *«Nobilitas Fortunae filia alienata». Der Geblütsadel im Gelehrtenstreit vom 12. bis zum 15. Jahrhundert*, [w:] *Fortuna*, red. W. Haug, B. Wachinger, Tübingen 1995, s. 88–109; T. Jorde, *Christoforo Landinos «De vera nobilitate»*, Stuttgart–Leipzig 1995 (Beiträge zur Altertumskunde, t. 66).

stotelesowi, że „fama, quam multi populi fament, non omnino perditur”³¹, sed cum omnes agentes extra regnum et in regno existentes, dicant istos cives Budenses nobilissimos et gloriosissimos, ideo ista fama non perditur, sed veracissima existit”. Ci obywatele, ciągnie dalej AA, są najszlachetniejsi, którzy mają najszlachetniejsze motywy, a to „Vos habetis III^{or} causas nobilissimas: prima est regulativa, activa temporaliter, secunda est regulativa et recta passive et materialiter, tertia est gubernativa, effectiva sipiritualiter, quarta est conservativa, contentativa localiter”. Te motywy, przełożone na język rzeczywistości, to: „Prima [causa] est princeps regni, secunda eius coniunx, tertia pastor presentis Ecclesie, quarta est proprium nomen civitatis” (f. 175rb). Trzy pierwsze AA rozpatrzył szczegółowo, a czwartą pominął³².

6.1. Najszlachetniejszy król węgierski

6.1.1. Jego najszlachetniejsze imiona. Określenie rex

Pierwszą przyczyną szlachetności mieszczan budzińskich jest ich władca. O tym, że jest on najszlachetniejszy, mają świadczyć trzy jego najszlachetniejsze imiona: „Primum est nomen commune dignitatis, secundum est nomen proprium affinitatis, tertium est nomen paternum confinitatis”, gdzie pierwsze imię to król (*rex*), drugie to Karol (*Carolus*), a trzecie to Węgry (*Ungaria*) (f. 175rb).

Imię, a właściwie nazwa *rex*, jest najszlachetniejsza, ponieważ do niej są przypisane najszlachetniejsze właściwości („Sed huic nomine, quid est rex, debentur proprietates nobilissime, ergo est nobilissimum”, f. 175va). Spośród tych właściwości ta jest najszlachetniejsza, której dosłowna etymologia (*ethymoloia litteralis*) jest najszlachetniejsza. Że to oczywiste (*maior patet*), ma wynikać z *Etymologii* Izidora z Sewilli, który dowodził, że etymologia nawiązuje do właściwości rzeczy³³. Przechodząc zaś do znaczenia słowa *rex*, podkreślił AA, że królem jest nazywany ten, którego natura królewska została ustanowiona przez Króla Przedwiecznego („rex dicitur, cuius essentia regia sanctitur Rege Eterno”, f. 175va). W dłuższym wywodzie dotyczącym aureoli jako wyróżnika króla znajduje się m.in. fragment wyjęty z *Compendium theologicæ veritatis* Hugona Ripelina ze Strasburga, miejscami cytowany dosłownie, miejscami jednak dopełniany nawiązaniami do króla węgierskiego, np.: „Legitur de sancto Martino, quod multum desideravit martirium, licet opus non fuerit subsecutum, sic possumus dicere de felicissimo rege nostro, quod multociens desideravit martirium, cum se exposuerit in multis expeditionibus pro re publica viriliter defensanda” (f. 176ra)³⁴.

³¹ Próba odnalezienia tego autorytetu nie przyniosła dotąd efektu.

³² Chyba że uznać, że objaśnieniem tego motywu jest interpretacja jednego z królewskich imion, zob. dalej, p. 6.1.5.

³³ Por. Isidori Hispalensis episcopi, *Etymologiarum sive originum libri XX*, recognovit W.M. Lindsay, Oxonii 1911, lib. I, 29.

³⁴ Sięgnięto do wydania, w którym *Compendium theologicæ veritatis* jest przypisywane Albertowi Wielkiemu, zob. B. Albertus Magnus, *Opera omnia ex editione Lugdunensi religiose ca-*

6.1.2. Imię *Karolus*

Analizując sprawę imienia króla węgierskiego, to jest *Karolus*³⁵, wskazał AA, że jego wyjątkową szlachetność można udowodnić na dwa sposoby: teologiczny i filozoficzny. Najszlachetniejsze jest to imię, które posiada teologiczną etymologię literalną i sylabiczną („habet ethymoloiam litteralem et sillabicaem theoloycam”), upodabniającą je do Boga Ojca i jego Syna, imię zaś *Karolus* jest takim. Podobnie więc jak Bóg jest literalnie prawdziwą mądrością³⁶, tak *Karolus* jest prawdziwą mądrością najwyższej godności, rządzącym zgodnie z prawem całym światem („cum etimoloizatur Deus, sic dicitur litteraliter, quod Deus est vera sapiencia divinitatis eterne, sic eodem modo dicitur Karolus – vera sapiencia altissime claritatis regens universa legaliter”). AA dostrzegł również podobieństwa w odniesieniu do imienia Chrystusa. Imię to ma skrywać efekt, którego Chrystus przez ponad trzydzieści lat szukał, odnalazł i osiągnął³⁷. Efektem tym ma być siedem sakramentów, których nazwy AA dostrzegł w akrostychu znaczeniowym, utworzonym z liter wchodzących w skład imienia *Cristus*: „per C tangitur Confirmacio, per R – Renovacio, id est baptismus, per I – Ingero, id est ceno, per S – Suspiro, id est peniteo, per T – Thorus, per V – Virgo, per S – Series, id est ordo”. W taki sam sposób według AA należy odczytywać komunikat zawarty w imieniu *Karolus*, które zawiera siedem liter, gdzie należy rozumieć: „per C – Confirmo, per A – Ab-luo, per R – Rumino, id est steno, per V – Unio maris et femine, id est thorus, per L – Lugeo, id est peniteo, per V – Virgo, per S – Series, id est ordo” (f. 176rb).

Dalsze argumenty wskazujące, że król Węgier jest najszlachetniejszy, mają wynikać z dociekań etymologicznych, określonych przez AA jako „teologiczne sylabiczne”. Prowadzi je nawiązując do popularnej w średniowieczu teorii sensów interpretacji Biblii³⁸ – historycznego, tropologicznego i anagogicznego. Etymologia historyczna mówi, że Karolem jest zwany ten, który w ciągu pięciu lat przewyższy potęgę innych królów³⁹. Ma to wynikać z ustaleń astrologii, według których król się urodził, kiedy Jowisz znajdował się w swoim apogeum, w koniunkcji ze Strzelcem i Wenus, te zaś sprzyjały Księżycowi, który w pierwszej kwadrze spoglądał na Słońce. Znajdowało się ono pod znakiem Lwa, w takiej

stigata, t. 38, Paris 1895, lib. VII, cap. XXIX, s. 259: „Tale praemium habuit sanctus Martinus, eo quod martyrium desideravit, licet opus non fuerit subsecutum, unde de ipso cantatur...”

³⁵ Pisownia imienia jest niekonsekwentna: raz jest pisane przez *C*, innym razem *K*. Oddaję je zgodnie z przekazem rękopiśmiennym.

³⁶ Zob. wyżej o akrostychach, p. 4.

³⁷ *Sag*, f. 176rb: „Christus ethymoloizatur et nomen sibi impositum fuit ab effectu, quod quesivit et invenit, et perfecit, plus quam triginta annis”.

³⁸ O teorii sensów w sztuce kaznodziejskiej zob. np. K. Panuś, *Historia kaznodziejstwa*, Kraków 2007, s. 140–141.

³⁹ *Sag*, f. 176va: „Karulus dicitur, cuius lustrum, id est infra quinquennium, rumperet capacita-tem debitam potestate omnium regum”.

pozycji, że do Strzelca było pięć znaków, po jednym na każdy rok⁴⁰. Tropologicznie, czyli moralnie, Karolem zwany jest ten, kogo strzeże miłość (*karitas*), która spływa oświetlając wszystkie dwory książęce świata⁴¹. Wzmianka o miłości okazała się dla AA pretekstem do wprowadzenia do wywodu nauki o cnotach. Prezentowana tu aretologia sprowadza się do wyróżnienia za św. Tomaszem z Akwinu i Arystotelesem dwunastu cnót, które dzielą się na teologiczne (trzy), intelektualne (pięć) i kardynalne (cztery)⁴², i do ich wyliczenia, przy czym, jak się zdaje przypadkowo, została pominięta najważniejsza z cnót intelektualnych – *sapientia*⁴³. Wreszcie w interpretacji etymologii imienia króla Węgier pod względem anagogicznym (eschatologicznym) został wykorzystany anagram sylabiczny: *Karolus* to ten, który unika (*caret*) nieszczęścia piekielnej siarki, przy czym słowo siarka (*sulphur*) dostrzegł AA dzięki odwróceniu ostatniej sylaby imienia *lus* (w *sul*)⁴⁴. Wobec milczącego pominięcia w imieniu króla Węgier litery *o*, brzmi tu ono *Karlus*⁴⁵.

W argumentacji filozoficznej, która stanowi kolejną część wywodu, AA wyszedł od stwierdzenia, że ten jest szlachetny, u kogo definicja szlachectwa współgra z istotą wszelkiego szlachectwa, jak to jest w przypadku króla Węgier, stąd jest on najszlachetniejszy⁴⁶. W szczegółowym uzasadnieniu powołał się AA na pogląd Boecjusza, który w swojej *De consolatione philosophiae* pisał, że szlachectwo to chwała, która jest wynikiem zasług przod-

---

⁴⁰ *Sag*, f. 176va: „Nos astronomi in astronomia invenimus, cum rex nobilissimus fuit natus, tunc Jupiter fuit in sua exaltatione Sagittario coniunctus cum Venere, qui fortunaverunt Lunam, que respexit Solem Sextili aspectu, qui Sol erat in Leone insita exaltatione et cum quinque figure sunt usque ad Sagittarium et quolibet signo ponendo pro anno”.

⁴¹ *Sag*, f. 176va: „Karulus dicitur, cuius karitas tuet, hoc est fluet lustrando, hoc est illuminando omnes curias principum mundi”.

⁴² AA pisząc o podziałach cnót powołuje się na Prolog do *Summa theologiae*: „sicud dicitur in prologo Prima prime Thome”. Odpowiednie informacje o cnotach znajdują się dopiero w *Prima secundae partis a quaestione LV ad quaestionem LXX* (<https://www.corpusthomisticum.org/sth2055.html>, dostęp 30.10.2024).

⁴³ Cnoty intelektualne zostały wyliczone z odwołaniem do VI księgi *Etyki* Arystotelesa, por. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, Warszawa 1982, ks. VI, 3, s. 209.

⁴⁴ *Sag*, f. 176va: „Ka[rolus] dicitur, qui caret ruina sulphuris infernalis. Convertendo istam sillabam *lus*, tunc dicitur sulphuris, id est caret eterna dampnatione et possidebit fruicione eterna”.

⁴⁵ Zdaje się to nawiązywać do niemieckiej wersji imienia, w której *o* zostało zgubione – por. *Deutsches Wörterbuch* von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, Bd. 11, szp. 218, s.v. *Karl* (<https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>, dostęp 30.10.2024). Mogłoby to być kolejną przesłanką na rzecz niemieckiego pochodzenia AA (zob. wyżej, p. 2).

⁴⁶ *Sag*, f. 176vb: „Ille est nobilis, cui diffinico nobilitatis et substancia omnis nobilitatis conveniunt. Sed glorioso principi istius regni diffinico nobilitatis et substancia omnis nobilitatis conveniunt, ergo ipse est nobilissimus”.

ków⁴⁷. Wskazywał, że skoro zasługi przodków króla Węgier cieszą się największą chwałą, to i w jego przypadku jest ona niezmierzona⁴⁸.

6.1.3. Zewnętrzny przymiot szlachectwa

Po dłuższym rozważeniu pojęcia *chwała* (*gloria*) AA znów odwołał się do autorytetu. Tym razem był nim Idzi Rzymianin, z którego *De regimine principum* pochodzi zestawienie pięciu przymiotów charakteryzujących szlachectwo: jeden ma naturę zewnętrzną, a cztery wewnętrzną. Zewnętrznym jest bogactwo dziedziczone od szlacheckiego początku. Tutaj król węgierski został porównany z innymi władcami środkowoeuropejskimi⁴⁹: pierwszy książę w Czechach miał być według AA myśliwym (*venator*)⁵⁰, w Saksonii – oraczem (*ligonizator*)⁵¹, a w Polsce – rybakiem (*piscator*)⁵². W odróżnieniu od nich pierwszy władca węgierski był najszlachetniejszym senatorem⁵³, o czym AA miał przeczytać *in cronicis*

⁴⁷ *Sag*, f. 176vb: „Nobilitas est laus ex meritis parentum proveniens”. Por. Boethius, *De consolatione philosophiae. Opuscula theologica*, wyd. C. Moreschini, editio altera, Monachii–Lipsiae 2005 (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), lib. 3, 7, s. 72.

⁴⁸ *Sag*, f. 176vb: „Et cum merita parentum regis Ungarie maximamque habuerunt gloriam, ergo immensa laus sibi ex ipsis appropriatur”.

⁴⁹ *Sag*, f. 177ra: „Istam nobilitatem maxime rex noster habet, quia sicut scribitur principum, quod primus, qui cepit regnare in Bohemia fuit venator. Et primus in Saxonia fuit ligonizator. Et primus in Polonia fuit piscator. Sed primus in Ungaria fuit nobilissimus senator, quia, sicut legitur in cronicis Romanorum, quod tempore Neronis imperatoris”.

⁵⁰ Tradycja skądinąd nieznana. Przemysł, legendarny założyciel pierwszej czeskiej dynastii panującej Przemyslidów, był oraczem, zob. np. J. Banaszekiewicz, *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa 2010, zwł. rozdz. 3; D. Třeštík, *Mýty knene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke «starým pověstem českým»*, Praha 2003, zwł. rozdz. *Počátky vlády*; A. Plassmann, *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006, (Orbis Mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters, t. 7), s. 324–329; M. Golema, *Medieval Saint Ploughman and Pagan Slavic Mythology*, „Studia Mythologica Slavica” 10, 2007, s. 155–177.

⁵¹ Tradycja, czyniąca oraczem legendarnego młodzieńca Saksona, który podstępem doprowadził do zajęcia ziemi Turyngów przez Sasów, pozostaje skądinąd nieznana. O poświęconej podstępowi opowieści Widukinda z Korwei zob. zwłaszcza Plassmann, *Origo gentis*, s. 265–289. Jacek Banaszekiewicz zwrócił uwagę, że zgodnie z logiką opowieści ów Sakso nie był byle młodzikiem, lecz raczej zamożnym księciem, zob. J. Banaszekiewicz, *Widukind o saskich początkach: Saxo, Turyng i «Landkaufszene» (Res gestae Saxonicae, I, 5). Naśladownictwo antycznych wzorów, stara saga plemienna czy wytwór uczoności saskich intelektualistów IX–X wieku?*, [w:] Idem, *Takie sobie średniowieczne bajeczki*, Kraków 2013, s. 187–227.

⁵² Również i ta tradycja jest skądinąd nieznana, zob. np. E. Csukovits, *Hungary and the Hungarians. Western Europe's View in the Middle Ages*, Rome 2018 (Viella Historical Research, t. 11). Zgodnie z kroniką Anonima zw. Gallem oraczem miał być Piast, od którego ma się wywodzić pierwsza dynastia polska – Piastowie, zob. np. Banaszekiewicz, *Podanie*, s. 60–104.

⁵³ Niewątpliwie zależało AA na przeciwstawieniu pochodzenia przodków króla Węgier nieszlachetnej proveniencji władców Czech, Saksonii i Polski. Protoplaści tych ostatnich, tak jak ich rozumie AA, spełniając funkcję żywicieli znakomicie wpisują się w schemat interpretacyjny oparty

Romanorum (zapewne chodzi tu o *Gesta Romanorum*)⁵⁴. Streszczone w mowie opowiadanie poświęcone temu problemowi mówi o wysłaniu przez zatroskanego cesarza Nerona senatora o imieniu *Garus*, który miał zadanie zapewnienia króla pogańskim mieszkańcom Węgier. To właśnie od imienia senatora ma wywodzić się nazwa *Ungaria*, „quasi una nacio Gari” (f. 177ra)⁵⁵.

6.1.4. Wewnętrzne przymioty szlachectwa

Cztery przymioty wewnętrzne podzielił AA na cielesne i duchowe. Podejmując problem pierwszego z przymiotów cielesnych, wywodzącego się „ex parte materie corporalis”, wskazał na pochodzenie króla węgierskiego z rodu, czyli z nasienia królewskiego („processit ex stirpe regali sive ex semine regali”, f. 177ra). Niespodziewanie zapuścił się AA w dywagację na temat sposobów tworzenia (się) życia, przywołując poglądy Galena i Awicenny, że nasienie mężczyzny i nasienie kobiety zajmują najważniejsze miejsce w składzie zarodka. Przeciwwstawił im opinię Arystotelesa, który uważał nasienie za przyczynę sprawczą (*causa efficiens*) życia⁵⁶. Sam AA jednak za taką przyczynę powstania zarodka uznał ducha rozrodczego (*spiritus gignitivus*).

Drugi z przymiotów cielesnych szlachectwa to siła (*fortitudo*), która bierze się z mocy cielesnej („sumitur ex virtute corporali”, f. 177rb). Objasniając pochodzenie takiego poglądu AA milcząco założył, że słowo *nobilitas* wiąże się znaczeniowo ze słowem *milis* i skupił się na etymologii tego drugiego. Połączył ją aż z czterema wątkami z historii starożytnej. Według pierwszej propozycji, przedstawionej za *octava lege*, to Rzymianie mieli wynaleźć szlachectwo, co dokonało się w drodze wyboru

---

na teorii trójfunkcyjnej Georges’a Dumezila. Na temat teorii zob. np. J. Banaszkiwicz, *Königliche Karrieren von Hirten, Gärtnern und Pflüger. Zu einem mittelalterlichen Erzählschema vom Erwerb der Königsherrschaft (die Sagen von Johannes Agnus, Přemysl, Ina, Wamba und Dagobert)*, „Saeculum” 1982, 33, 3/4, s. 265–286; idem, *Podanie*, s. 60–104.

⁵⁴ Standardowe wydanie *Gesta Romanorum* (*Gesta Romanorum*, wyd. H. Oesterley, Berlin 1872) wprawdzie nie zawiera tego wątku, jednak wobec wielości i wielojęzyczności wersji tego zbioru opowieści nie można wykluczyć, że gdzieś udałoby się go odnaleźć, zob. np. Udo Wawrzyniak, *Gesta Romanorum*, [w:] *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, wyd. R. W. Brednich, t. 5, Berlin–New York 1987, szp. 1201–1212.

⁵⁵ Zapropionowana przez AA etymologia jest nieznaną, por. np. Csukovits, *Hungary and the Hungarians*.

⁵⁶ Zapewne chodzi o *De generatione animalium*, II 3 (według wydania: Aristotle, *De partibus animalium I and De generatione Animalum I* (with passages from II 1–3), tłum. D.M. Balme, Oxford 1972, repr. 2003, (Clarendon Aristotle Series). Obszerne omówienie problematyki istoty nasienia w rozumieniu późnośredniowiecznych uczonych zob. dysertację C.J. van 't Land, *The Rise and Fall of Human Life Theory on Life Course, Nutrition and Sperm in Late Medieval University Medicine*, [Nijmegen 2020], s. 100–142 (on-line: <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/216568/216568.pdf?sequence=1>, dostęp: 30.10.2024). Zob. też J. R. Bell, *Conceiving the Word. Patristic and Early Medieval Sources for Franciscan Discussion of Mary's Active Motherhood*, [w:] *The Marian Dimension of Christian Spirituality, Historical Perspectives*, t. 1: *The Early Period*, „Marian Studies” 2001, t. 52, s. 153–182.

najsilniejszego spośród zgromadzonych 1000 chłopów („ex mille unus” → *milis*), któremu powierzano sztandar⁵⁷. Druga mówiła, że *miles* to ten, kto mobilizuje przeciw tysiącom przeciwników („dicitur miles quasi millenarius adversariorum legaliter suscitavit”). Zgoła nieprawdopodobna jest trzecia etymologia, wiążąca słowo *miles* z mitologicznym Midasem, jednak wzmianka o nim dała AA okazję do przedstawienia opowieści o królu Frygii, który zmarł z głodu wskutek uzyskanej dzięki Apollinowi niezwyklej właściwości rąk zamieniających w złoto wszystko, czego się dotknie⁵⁸. Został tu zacytowany fragment z poematu *Anticlaudianus* Alana z Lille⁵⁹, jednak to nie z niego pochodzi wątek Midasa, ani też z siódmej księgi *Polityki* Arystotelesa, innego źródła przywołanego przez AA⁶⁰, lecz najpewniej z *Metamorfoz* Owidiusza⁶¹. Jako czwarta możliwość zostało wskazane wreszcie skojarzenie *militēs* – za Arystotelesem – ze sługami rzeczpospolitej⁶².

Jako dwa przymioty duchowe charakteryzujące szlachectwo zostały wskazane roztropność (*astucia anime*) i szlachetność obyczajów (*morum honestas*). O pierwszej z tych cech między innymi mówi AA za Arystotelesem, że charakteryzuje ona wodzów, bo przecież nikt nie czyni nimi młodzieńców, którzy nie są jeszcze roztropni⁶³. Szlachetność obyczajów została zaprezentowana z wykorzystaniem dzieła Boecjusza *De consolatione philosophiae*, gdzie jest mowa o wspólnym początku całego rodzaju ludzkiego⁶⁴, o szlachetności zaś będą

⁵⁷ *Sag*, f. 177rb: „Sic Romani primo invenerunt nobilitatem, quod posuerunt mille rusticos ad unum cumulum et examinaverunt omnes illos. Et qui fuit forcior inter omnes, illi dederunt vexillum ad manus. Qui fuit primipilus eorum et dictus fuit miles, quia ex mille rusticis electus unus”. Wspomniana *octava lex* nie jest, jak można by sądzić, częścią *Lex XII tabularum*, por. M. Humbert, *La Loi des XII tables. Édition et commentaire*, Rome 2018 (Sources et documents, t. 7).

⁵⁸ Opowieść powszechnie znana, zob. np. Z. Kubiak, *Mitologia Greków i Rzymian*, Warszawa 2003, s. 275.

⁵⁹ Alain de Lille, *Anticlaudianus*, wyd. R. Bossuat, Paris 1955, (Textes Philosophiques du Moyen Age, t. 1), lib. I, v. 175–176.

⁶⁰ Wątek Midasa we współczesnych wydaniach zawiera księga I, zob. np. Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, Warszawa 2001, s. 37.

⁶¹ Publius Ovidius Naso, *Metamorphosen. Lateinisch-deutsch*, wyd. N. Holzberg, Berlin–Boston 2017, (Sammlung Tusculum), XI 85–193.

⁶² *Sag*, f. 177rb: „vocat istos milites servos rei publice, qui sunt pollentes viribus et deficientes in intellectu”. Cytat zapewne z drugiej ręki, za komentarzem św. Tomasza do *Metafizyki*: „Homines intellectu vigentes, naturaliter aliorum rectores et domini sunt: homines vero qui sunt robusti corpore, intellectu vero deficientes, sunt naturaliter servi” (*Prooemium*, <https://www.corpusthomicum.org/cmp00.html>).

⁶³ *Sag*, f. 177va: „nemo eligit iuvenes in duces, quia non constat eos esse prudentes”, por. Aristotle, *Posterior analytics*, wyd. H. Tredennick, *Topica*, wyd. E. S. Forster, London–Cambridge Mass. 1960 (The Loeb Classical Library), III 3. Tutaj też przywoływane jest jako pochodzące z jednego z listów Seneki do Lucyliusza zdanie z *De beneficiis*, zob. L. Annaeus Seneca, *Moral Essays*, t. 3, wyd. J. W. Basore, London–New York 1935, lib. 3, cap. 28, par. 1.

⁶⁴ *Sag*, f. 177va: „omne genus hominum simili consurgit ab ortu” – Boethius, *De consolatione*, lib. 3, 7, s. 72 („Omne hominum genus in terris simili surgit ab ortu”). AA wskazywał jednak, że myśl ta pochodzi z *Romansu o Aleksandrze* („tangitur in Allexandro”).

świadczyc dopiero obyczaje zgodnie z przysłowiem: „Nobilitas morum plus valet quam genitorum”⁶⁵. Przytoczone w dalszym ciągu inne przysłowie poucza, że sama uczoność bez dobrych obyczajów bardziej szkodzi aniżeli pomaga: „Qui in scienciis proficit et in moribus deficit, plus deficit quam proficit”⁶⁶.

6.1.5. Nazwa Ungaria

Trzecim z najszlachetniejszych chwalebnych imion króla Karola jest w wywodzie AA nazwa ojczyzny („nomen paternum confinitatis”) – *Ungaria*. Znów etymologizował on literalnie na trzy sposoby, odwołując się do akrostychów znaczeniowych, miejscami nieco zdeformowanych, jak się zdaje, bardziej wskutek niezrozumienia idei autorskiej przez kopistę niż w wyniku pomyłek samego AA. Etymologia historyczna to: „Una nacio **gr**atuitu **Alt**issimo **rem**ovens **infra** lustrum **alias** naciones” (f. 177va), nawiązuje do wcześniej już zaprezentowanej etymologii imienia *Karolus*⁶⁷ i podkreśla wyższość nad innymi narodami osiąganą dzięki Bogu. Etymologia tropologiczna, „**V**irtutum, **gr**aciarum **no**bilissima **a** suo **re**ge **ill**ustrante **acc**ipiens” (f. 177vb), akcentuje szlachetność narodu osiąganą za sprawą cnót i łask, anagogeniczną zaś tłumaczy akrostych: „**U**nus **n**acionis **g**loria ab **Alt**issimo **reg**ulata, **in** fine a **Re**ge **Alt**issimo **ass**umpta” (f. 177vb), objaśniający, że chwała jedyne go narodu węgierskiego ustalona przez Najwyższego, przez niego jest przyjmowana w niebie.

6.2. Królowa Węgier

Drugą z przyczyn, po królu, wyjątkowej szlachetności mieszczan budzińskich jest jego królewska małżonka, to jest Elżbieta Łokietkówna. I tak, jak wcześniej, AA wskazał etymologie literalne, które mają dowodzić, że terminy stosowane na jej określenie są szlachetne. Są to: nazwa powszechna godności (*nomen commune dignitatis*) i nazwa własna wynikająca z pokrewieństwa (*proprium nomen affinitatis*).

6.2.1. Określenie regina

W tym pierwszym przypadku regina to: „eterni **R**egis [właśc. **R**egis **e**terni] **g**racia **i**nfluxa **n**ativitate **alt**issima”⁶⁸, czyli wypełniona łaską Króla wiekuistego o najwyższym urodzeniu. Na pytanie o *najwyższe urodzenie* od razu AA odpowiadał z powołaniem na Albumazara, że dzięki niemu człowiek ma zapewnione

⁶⁵ *Sag*, f. 177va. Por. H. Walther, *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, Göttingen 1963–1986 (Carmina medii aevi posterioris Latina, t. 2/1–9), nr 17023.

⁶⁶ *Ibidem*, nr 24563.

⁶⁷ Zob. wyżej, 6.1.2.

⁶⁸ *Sag*, f. 177vb. Aby akrostych był poprawny, należy skorygować kolejność słów: „**R**egis **e**terni **g**racia **i**nfluxa **n**ativitate **alt**issima”.

powodzenie tak ze *źródła dolnego*, jak *górnego*⁶⁹. Źródłem dolnym jest dla królowej Węgier jej pochodzenie ze znamienitego rodu, natomiast jej powodzenie gwarantuje jako źródło górne sprzyjający układ ciał niebieskich⁷⁰.

6.2.2. Imię *Elisabet*

Nazwa własna wynikająca z pokrewieństwa ma być najchwalebniejsza, ponieważ, dowodzi AA, wskazuje na to potrójna etymologia literalna, znów nawiązująca do wspomnianej teorii sensów interpretacji tekstu biblijnego⁷¹. Anagogiczna jest następująca: „Ely[sabet] dicitur, que ydea eternis **Ely**, id est amoris, lucem altissimam eterne Trinitatis libens”, w wersji zaś sylabicznej: „est **limitata sanctorum beatitudine eternaliter**”. Sens moralny (tropologiczny) został według AA zakodowany w imieniu Elżbiety jako tej, która usuwa skrywającą się we wnętrzu nienawiść, miłując wiekuiłą Trójęc Św. („Expellit latibula interioris zeli, id est invidie et ire, **amans eternam Trinitatem benigne**”⁷²) oraz dodatkowym objaśnieniem znaczeniem terminu *zelus*, zaczerpniętym z *Graecismus*-a⁷³. Etymologia widziana historycznie podkreśla dobroczynność Elżbiety na rzecz chorych: „Epithomia lumine interioris zeli, id est amoris, **beneficia egris tribuens**” (f. 178ra). Nie wiadomo, czy AA był świadom, że Elżbieta wywodziła się z polskiego rodu królewskiego Piastów, w każdym razie w jego mowie nie znalazło to odzwierciedlenia.

6.3. Pleban budziński

Trzecią, ostatnią, z przyczyn szlachetności mieszczan budzińskich jest według AA tamtejszy pleban Jan⁷⁴, którego również postrzegał trojako, jednak odmiennie aniżeli we wcześniejszych wywodach dotyczących króla i królowej Węgier. W charakterystyce postaci Jana wskazał, że w jego przypadku wspólnym imieniem świętości (*nomen commune sanctitatis*) jest miano *kapłan* (*sacerdos*), własnym imieniem wynikającym z pokrewieństwa – *Johannes*, a powszechnym

⁶⁹ *Sag*, f. 178ra: „Respondet Albumazar in compendio suo *De floribus signorum*, quod illa dicitur nativitas altissima, per quam homo habet eufortunium a radici [!] inferiori et superiori”.

⁷⁰ *Sag*, f. 178ra: „in eius nativitate Venus fuit in Libra in sua exaltacione, que respexit Iouem, qui fuit in Sagittario in sua exaltacione, qui fortunaverunt Lunam, qui respexit Solem in trino aspectu”.

⁷¹ Zob. wyżej, p. 6.1.2.

⁷² *Sag*, f. 178ra. Aby akrostych był poprawny, należy skorygować kolejność słów: „Expellit latibula interioris zeli, id est invidie et ire, **amans benigne eternam Trinitatem**”.

⁷³ *Sag*, f. 178ra: „Zelus amor, zelus invidia, zelus ira vocatur”. Zob. Eberhardus Bethumiensis, *Graecismus*, s. 117: „Zelus amor sponsae cum sponso dicitur esse / Inuidiamque hominum designat idem reproborum”.

⁷⁴ Być może chodzi tu o wzmiankowanego dwukrotnie w 1329 r. plebana z Keszi (Budakeszi, dzielnica obecnego Budapesztu) Jana, syna Jakuba, zob. *Anjou-kori Oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*, t. 13: 1329, wyd. T. Almási, Budapešť–Szeged 2003, nr 508, s. 306–307; nr 646, s. 384.

określeniem świadczącym o jego fundamentalnym znaczeniu dla wiary (*nomen universale fidei fundamentalitatis*) – pleban (*plebanus*).

6.3.1. Określenie sacerdos

Rozważania na temat pierwszego określenia plebana Jana, to jest słowa *kapłan* (*sacerdos*), AA rozpoczął od przypomnienia słów św. Piotra o królewskim kapłaństwie (1 Pt 2, 9), by następnie zaproponować etymologię literalną, opartą na akrostychu połączonym z anagramem: „**Sacerdos** dicitur, qui est **dans omnia septem sacrameta a Christo consecrata racione eterne commendacionis**” (f. 178rb), podkreślającym rolę kapłana w udzielaniu sakramentów uświęconych przez Chrystusa. Nie całkiem są jasne trzy etymologie sylabiczne, w których brakuje sylab tworzących pożądane przez AA znaczenie, jednak wyraźnie wskazują one zadania kapłańskie realizowane przez plebana Jana – goszczenie Chrystusa, sprawowanie sakramentów i przepowiadanie Pisma Świętego⁷⁵.

6.3.2. Imię *Johannes*

Również imię własne plebana budzińskiego Jana zinterpretował AA zgodnie z wykorzystywanym wcześniej parokrotnie schematem, przy czym najpierw zostały podane interpretacje literalne, a następnie sylabiczne. Uznał zatem AA, że w imieniu *Johannes* został zakodowany sens historyczny, rozumiany tu jako wrota wszystkich cnót, niszczące dawnych wrogów, to znaczy dawne grzechy, jego szlachetną mądrością – „**Ianua omnium virtutum, hostes antiquos necans, id est peccata antiqua interimans, notabili eius sapiencia**” (f. 178rb). Sens tropologiczny, zepsuty – jak można sądzić – pod ręką kopisty, miałby się wyrażać w oczyszczeniu (przez Jana) wewnętrznych niegodziwości⁷⁶. W interpretacji anagogenicznej imię Jan (tutaj: *Yohan*) ma oznaczać pieśń pochwalną Wszzechmogącego, czerpiącą od Boga wiedzę o zbawieniu – „**Ymnus Omnipotentis, hauriens noticiam salutis ab Altitudine**” (f. 178rb).

Identycznie zostały ukazane interpretacje sylabiczne. Historyczna nawiązuje do wspomnianej opowieści o Jowinie⁷⁷. *Johannes* ma oznaczać „**Jovinum antidotum**”, to jest owo gorące lekarstwo Jowina, służące Janowi do wypalania grzechów, a tym samym do walki z ujarzmionym w efekcie przezeń diabłem. Również do interpretacji tropologicznej wykorzystał AA postać niejakiego Antimonusa. W utworzonym akrostychu *Johannes* to „**Iocunditas Antimoni nescientis coin-**

⁷⁵ *Sag*, f. 178rb: „Sacerdos dicitur: qui est et dos, id est hospicium facientis, id est Christi. Alio modo sacerdos dicitur: qui est certa donans, id est amministrans sacramenta. Tercio modo sic sacerdos dicitur: qui est certa dans, id est predicans sapienciam Sacre Scripture”.

⁷⁶ *Sag*, f. 178rb: „Johannes dicitur: heres alleges, id est Dominus doctos interiora nefas tua scalpit, id est purgat extra noticiam omnium virtutum”. Odczyt jest niejednoznaczny, tekst miejscami niejasny. Nie widać tu również akrostychu, którego należałoby się spodziewać.

⁷⁷ Zob. wyżej p. 3.

quinamenta” (f. 178va), czyli radość Antymona nieznającego skazy. Natomiast w interpretacji anagogenicznej AA wystąpił biblijny prorok Jonasz, *Johannes* zaś według niej to „**Jone anticipacio nescientis mala**”, to jest wyobrażenie Jonasza nieznającego zła.

6.3.3. Określenie plebanus

Także w określeniu *plebanus* dostrzegł AA najszlachetniejszą wymowę, mającą świadczyć o fundamentalnym znaczeniu plebana dla wiary chrześcijańskiej. Przeprowadzając sylabiczną analizę etymologiczną doszedł AA do wniosku, że pleban to doskonała podstawa naszej wiary, „**plena basis**, id est perfectum fundamentum, **nostre fidei**”, przy czym ten efekt sylabiczny można było osiągnąć dokonując zamiany *u* na *o* w słowie *plebanus* („mutando *u* in *o*”, f. 178vb). Argumenty na rzecz takiego właśnie rozumienia tego słowa znalazł m.in. w Ewangelii św. Mateusza, dokonując porównania władzy plebana z władzą św. Piotrem, któremu Pan przekazał klucze do królestwa niebieskiego, to znaczy – argumentuje AA – nadał moc ustanawiania nierozzerwalnych związków na ziemi oraz odpuszczania grzechów⁷⁸. AA na zakończenie wywodu mówi o znaczeniu plebana dla powierzonych mu wiernych, dla których ma on być ostoją. I znów czyni to etymologizując i dokonując zmian w słowie *plebanus*, niezbędnych dla udowodnienia swojej tezy. Oto zmieniając *n* na *e* i czytając litery ostatniej sylaby w odwrotnej kolejności dowiadujemy się, że pleban to ten, „qui est basis, id est fundamentum, **plebis sue**” (f. 179rb).

7. Kilka uwag końcowych

W zaprezentowanej wielowątkowej mowie *Medicus est Deus in terris* sprawa szlachetności króla i królowej Węgier, a także plebana z Budy i mieszczan budzińskich, odgrywa pierwszorzędną rolę. Tematyka ta została przedstawiona przez AA najobszerniej. Całość została zredagowana w formie scholastycznych wywodów, zgodnych ze sztuką retoryczną. O erudycji AA przekonują włączane obficie do mowy wypowiedzi licznych autorytetów starożytnych i średniowiecznych. Efekt retoryczny wzmacniają zabiegi logiczne, szczególnie sylogizmy i sofizmaty. Służą mu ponadto (para)literackie środki wyrazu, by wspomnieć pytania retoryczne, fikcyjne dialogi, fantastyczne etymologizowanie, analizę akrostychiczną czy anagramowanie. Szczególnie te ostatnie podkreślały symboliczną wymowę imion wspomnianych osób, akcentując zarazem ich wyjątkowość.

Mowa raczej nie jest źródłem do poznania historii XIV-wiecznych Węgier i najważniejszych jej postaci. To bardzo ciekawy utwór z przewagą treści filozoficzno-teologicznych, w którym wątki węgierskie posłużyły do skonstruowania

⁷⁸ Zob. Mt 16, 19 i Io 20, 23. Pomijam tu sygnalizowany już wcześniej wywód na temat znaczenia mnichów w Kościele, zob. przyp. 7.

refleksji o wymowie uniwersalnej na temat szlachectwa. Natomiast w nawiązaniu do problemu postawionego na początku mowy i wyrażonego w jej tytule – „lekarz jest Bogiem na ziemi” – należy odnotować, że spostrzeżenia AA nie tylko umiejscawiają wiedzę medyczną w systemie średniowiecznej uczoneości, lecz również odzwierciedlają społeczne postrzeganie jej i reprezentujących ją ludzi, wcale nie z tak jednoznacznym, charakterystycznym dla epoki wpływem teologii, czy ogólniej religii. Ten aspekt mowy, wraz z całym kompleksem innych poruszanych w niej problemów, z pewnością zasługuje na dogłębniejsze zbadanie.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Wrocław, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, rps I F 133.

Źródła drukowane

Alain de Lille, *Anticlaudianus*, wyd. R. Bossuat, Paris 1955 (Textes Philosophiques du Moyen Age, t. 1).

B. Albertus Magnus, *Opera omnia ex editione Lugdunensi religiose castigata*, t. 38, Paris 1895.

Anjou-kori Oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387, t. 13: 1329, wyd. T. Almási, Budapest–Szeged 2003.

Aristotle, *De partibus animalium I and De generatione Animalum I* (with passages from II 1–3), tłum. D.M. Balme, Oxford 1972, repr. 2003 (Clarendon Aristotle Series).

Aristotle, *Posterior analytics*, wyd. H. Tredennick, *Topica*, wyd. E. S. Forster, London–Cambridge Mass. 1960 (The Loeb Classical Library).

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, Warszawa 1982.

Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, [w:] Arystoteles, *Dziela wszystkie*, t. 6, Warszawa 2001.

Boethius, *De consolatione philosophiae. Opuscula theologica*, wyd. C. Moreschini, editio altera, Monachii–Lipsiae 2005 (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

Pseudo-Boèce, *De disciplina scolarium*, wyd. O. Weijers, (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, t. 12), Leiden–Köln 1976.

Decretum magistri Gratiani, [w:] *Corpus iuris canonici*, t. 1: *Decretum magistri Gratiani*, wyd. Ae. Friedberg, Lipsiae 1879, repr. Graz 1959.

Eberhardus Bethuniensis, *Graecismus*, wyd. I. Wrobel, Uratislaviae 1887 (Corpus grammaticorum medii aevi, t. 1).

Gesta Romanorum, wyd. H. Oesterley, Berlin 1872.

Isidori Hispalensis episcopi, *Etymologiarum sive originum libri XX*, wyd. W. M. Lindsay, Oxonii 1911.

Liber Sextus Decretalium Bonifacii papae VIII, [w:] *Corpus iuris canonici*, t. 2: *Decretalium collectiones*, wyd. Ae. L. Richter, Ae. Friedberg, Lipsiae 1881, repr. Graz 1955.

- Ovid, *Fasti*, wyd. i tłum. J. G. Frazer, rewid. G. P. Goold, Cambridge–London ²1989 (Ovid in Six Volumes, t. 5).
- Publius Ovidius Naso, *Metamorphosen. Lateinisch-deutsch*, wyd. N. Holzberg, Berlin–Boston 2017 (Sammlung Tusculum).
- L. Annaeus Seneca, *Moral Essays*, t. 3, wyd. J. W. Basore, London–New York 1935.
- [Thomas de Aquino] *Corpus Thomisticum. Sancti Thomae de Aquino, Summa Theologiae. Prima pars secundae partis a quaestione LV ad quaestionem LXX* (<https://www.corpusthomicum.org/sth2055.html>, dostęp 30.10.2024).

Opracowania

- Banaszkiewicz J., *Königliche Karrieren von Hirten, Gärtnern und Pflüger. Zu einem mittelalterlichen Erzählschema vom Erwerb der Königsherrschaft (die Sagen von Johannes Agnus, Přemysl, Ina, Wamba und Dagobert)*, „Saeculum” 1982, t. 33, 3/4, s. 265–286.
- Banaszkiewicz J., *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi*, Warszawa ²2010.
- Banaszkiewicz J., *Widukind o saskich początkach: Saxo, Turyng i «Landkaufszene» (Res gestae Saxonicae, I, 5). Naśladownictwo antycznych wzorów, stara saga plemienna czy wytwór uczoności saskich intelektualistów IX–X wieku?*, [w:] Idem, *Takie sobie średniowieczne bajeczki*, Kraków ²2013, s. 187–227.
- Bell J. R., *Conceiving the Word. Patristic and Early Medieval Sources for Franciscan Discussion of Mary's Active Motherhood*, [w:] *The Marian Dimension of Christian Spirituality, Historical Perspectives*, t. 1: *The Early Period*, „Marian Studies” 2001, t. 52, s. 153–182.
- The Cambridge Companion to Ockham*, wyd. P. V. Spade, Cambridge 1999 (Cambridge Companions to Philosophy).
- Compendium auctorum Medii Aevi (500–1500)*, t. 5, Firenze 2017.
- Csukovits E., *Hungary and the Hungarians. Western Europe's View in the Middle Ages*, Rome 2018 (Viella Historical Research, t. 11).
- Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, wyd. R. W. Brednich, t. 5, Berlin–New York 1987.
- Gersh S., *Middle Platonism and Neoplatonism*, t. 1: *The Latin Tradition*, Notre Dame 1986 (Publications in Medieval Studies, t. 23/1).
- Golema M., *Medieval Saint Ploughman and Pagan Slavic Mythology*, „Studia Mythologica Slavica” 10, 2007, s. 155–177.
- Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, t. 1, Leipzig 1938 (Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich, t. 1).
- Honnemann V., *Aspekte des «Tugendadels» im europäischen Spätmittelalter*, [w:] *Literatur und Laienbildung im Spätmittelalter und in der Reformationszeit. Symposium Wolfenbüttel*, red. L. Grenzmann, K. Stackmann, Stuttgart 1981, s. 274–286.
- Humbert M., *La Loi des XII tables. Édition et commentaire*, Rome 2018 (Sources et documents, t. 7).
- Jasiński K., *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 2001 (Biblioteka Genealogiczna, t. 3).

- Jorde T., *Christoforo Landinos «De vera nobilitate»*, Stuttgart–Leipzig 1995 (Beiträge zur Altertumskunde, t. 66).
- Knapp F. P., «*Nobilitas Fortunae filia alienata*». *Der Geblütsadel im Gelehrtenstreit vom 12. bis zum 15. Jahrhundert*, [w:] *Fortuna*, red. W. Haug, B. Wachinger, Tübingen 1995, s. 88–109.
- Kozłowski W., *The Origins of the 1320 Angevin–Piast Dynastic Marriage*, „*Studia z Dziejów Średniowiecza*” 2016, t. 20, s. 41–57.
- Kubiak Z., *Mitologia Greków i Rzymian*, Warszawa 2003.
- Land, C.J. van 't, *The Rise and Fall of Human Life Theory on Life Course, Nutrition and Sperm in Late Medieval University Medicine*, [Nijmegen 2020], s. 100–142 (on-line: <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/216568/216568.pdf?sequence=1>, dostęp: 30.10.2024).
- Nasiłowski K., *Samowolne migracje kleru w świetle polskiego prawa kościelnego przed soborem trydenckim*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 1959, t. 11, nr 1, s. 9–49.
- Panuś K., *Historia kaznodziejstwa*, Kraków 2007.
- Pinborg J., *Topik und Syllogistik im Mittelalter*, [w:] «*Sapienter ordinare*». *Festgabe für Erich Kleineidam*, red. F. Hoffmann, L. Scheffczyk, K. Feiereis, Leipzig 1969 (Erfurter theologische Studien, t. 24), s. 157–178.
- Plassmann A., *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, Berlin 2006, (Orbis Mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters, t. 7).
- Schreiner K., *De nobilitate. Begriff, Ethos und Selbstverständnis des Adels im Spiegel spätmittelalterlicher Adelstraktate*, Tübingen 1968 – praca niewydana, dostępna on-line: <https://pub.uni-bielefeld.de/record/2953758#fileDetails> (30.10.2024).
- Sroka S. A., *Elżbieta Łokietkówna*, Bydgoszcz ²2000.
- Sroka S. A., *Genealogia Andegawenów węgierskich*, Kraków 2015.
- Teeuwen M., *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*, Turnhout 2003 (Études sur le Vocabulaire Intellectuel du Moyen Âge, t. 10).
- Thesaurus proverbiorum medii aevi. Lexikon der Sprichwörter des romanisch-germanischen Mittelalters*, t. 7, Berlin–New York 1998.
- Třeštlík D., *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke «starým pověstem českým»*, Praha 2003.
- Walther H., *Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, Göttingen 1963–1986 (Carmina medii aevi posterioris Latina, t. 2).
- Wippel J. W., *Quodlibetal Questions, Chiefly in Theology Faculties*, [w:] B. C. Bazan, G. Fransen, D. Jacquart, J. W. Wippel, *Les questions disputées et les questions quodlibétiques*, Turnhout 1985 (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, t. 44–45).
- Wojciechowska B., *Duchowni włóczędzy w świetle ustawodawstwa synodalnego metropolii gnieźnieńskiej*, [w:] *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 53–67.

Zasoby internetowe

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, Bd. 11, szp. 218, s.v. *Karl* – <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB> (30.10.2024).

[Thomas de Aquino] *Corpus Thomisticum*. Sancti Thomae de Aquino, *Summa Theologiae. Prima pars secundae partis a quaestione LV ad quaestionem LXX* <https://www.corpusthomicum.org/sth2055.html> (30.10.2024).

Wasserzeichen-Informationssystem, <https://www.wasserzeichen-online.de/> (dostęp 30.10.2024).

Wojciech Mrozowicz – dr hab., historyk-mediewista, profesor w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego i w Centrum Studiów Mediewistycznych KUL, współpracownik Oddziału Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. W centrum jego zainteresowań naukowych znajduje się problematyka średniowiecznych dziejów Śląska i Polski, historii dziejopisarstwa (zwłaszcza śląskiego), hagiografii, monastycyzmu, wybranych nauk pomocniczych historii, zwłaszcza kodykologii i paleografii, oraz edytorstwo źródeł. e-mail: wojciech.mrozowicz@uwr.edu.pl

